

Sissejuhatus: kuidas meelemürgid sünnitasid sõja ja sõda sünnitas meelemürgid

Pärast paljusid aastaid, kui uimastikaubandus oli kontrollimatult vohanud ja kohalikud äraostetud ametnikud vaatasid asjale läbi sõrmede, haaras valitsus viimaks ohjad ning konfiskeeris ja hävitas tonnide kaupa keelatud saadetisi. Vihased salakaubitsejad aga ei heitunud sellest, vaid vastasid sõjalise jõuga ja algatasid täiemahulise uimastisõja. See oli ühtaegu sõda uimastite vastu ja uimastite eest. Uimastid võitsid.

Säärane lugu oleks pärit justkui mõnest paari aasta tagusest Mehhiko piirilinnast. Tegelikult oli aasta 1839 ja toimumispaigaks Hiina sadamalinn Guangzhou, mis on tuntud ka Kanton nime all. Aastakümneid oli Briti Ida-India kompanii, ülekaalukalt võimsaim uimastikaubitsemise organisatsioon maailma ajaloos, korraldanud aina suuremate laadungite India oopiumi vedu Hiinasse, rikkudes jõhkralt ametlikku keeldu. Ja kui Hiina võimud hakkasid lõpuks oma jõudu maksma panema, saatsid britid vastu seks kohale sõjaväelased ja suurtükilaevad, et hoida oopiumivärvad valla. Järgnenud saja aasta vältel kujundasid oopiumisõjad tugevasti Hiina saatust ja ka Briti impeeriumi haaret. Tuleb välja, et Suurbritannia ei olnud lihtsalt maailma esimene tõeline „narkoriik”, vaid lausa „narkoimpeerium”.

See vahejuhtum oli lihtsalt üks iseäranis silmatorkav näide sõjapidamise ja psühhotroopsete ainete igiammuse seose kohta. Niisugune seos on tähendanud nii meelemürkide kasutamist sõdurite innustamiseks kui ka uimastirahade kasutamist neile palga maksmiseks, nii sõttaminekut uimastituru kaitsmise nimel kui ka sõjaliste meetmete kasutamist selle turu lämmatamise nimel. Joovastite ja sõja suhe on mitmel moel ja mitmes vormis toitnud impeeriumide laienemist, kutsunud esile mässe ja revolutsioone,

ehitanud üles riike ning see ei ole aidanud luua üksnes joovastisõltuvuses sõjavägesid, vaid ka joovastisõltlastest riike.

Jutustan ses raamatus loo joovastite ja sõja pikast ja sümbioosest seosest ning poliitikast, mis seda ümbritseb. Näitan, kuidas meelemürgid sünnitasid sõja ja sõda sünnitas meelemürgid.¹ Selle huvides uurin sõjaajalugu läbi joovastiprisma ja joovastiajalugu läbi sõjaprisma. Teisisõnu jutustan joovastiajalugu ümber sõjaajaloo võtmes ja sõjaajalugu joovastiajaloo võtmes. Loomulikult ei taanda ma sõda meelemürkidele ega meelemürke sõjale, vaid toonitan, et nii sõja kui ka meelemürkide asjus on hulk võtmeküsimusi, millele me ei saa nende suhet mõistmata arukalt vastata.

Võtkem 20. sajandi hukatuslikem sõda. Millega selgitada Saksa väiksõja hämmastavat kiirust? Mis hoidis ülal londonlaste võitlusvaimu Britannia lahingu süngeimail päevil? Kuidas rahastasid jaapanlased Hiina okupeerimist ja kuidas olid Jaapani sõjatööstuses hõivatud inimesed kogu sõja vältel nõnda tootlikud? Joovastid on ainult osa vastusest nendele küsimustele, ent see-eest otsustava tähtsusega ja tihti alahinnatud osa.

Samamoodi aitab sõda mõista kõikvõimalikke küsimusi meelemürkide ajalooos. Näiteks kuidas kujunes just sigaretisuitsetamisest eelistatuim tubakatarvitamise viis ja kuidas levis see üle maailma? Kuidas lõpetati seaduslik kokaiinitootmine ja miks on see uimasti nüüd kogu maailmas keelatud? Kuidas sai Coca-Colast maailma müüduim kofeiiniga karastusjook? Miks on Afganistan maailma suurim oopiumitootja? Nagu „Joovastatud tapma” näitab, ei ole võimalik nendele küsimustele vastata, kui ei võeta arvesse sõja otsustavat rolli.

Kogu raamatut läbib punase niidina tõdemus, et meelemürkide ja sõja suhe on mõjutanud riike ja nende sõjalisi püüdlusi äärmiselt tugevasti. Täpsemalt on riigid aru saanud, et see suhe on kahe teraga mõök: joovastid on tugevdanud sõdurite võitlusvaimu ja lahinguvõimet, ent ka tekitanud joovastisõltlastest sõdureid; nende abil on rahastatud impeeriumide laien-damist, aga ka vastuhakke neile; pandud pukki valitsusi, kuid puhuti neid ka kukutatud. Järgmistel lehekülgedel näeme aina uuesti, et meelemürkide ja sõja suhe on pigem sagedasti kui harva seotud riigijuhtimisega: see teenib riigi huve ja annab oma osa riiki tugevdavatesse ettevõtmistesse. Tihti on lugu nõnda isegi juhul, kui riik tunnukse olevat suures ohus. Näiteks on salakaubitsejad oma eraarmeedega mõnigi kord riiki jõuliselt eiranud ja

sellele lausa vastu hakanud, kaubitsejatele sõja kuulutamine aga on andnud võimaluse laiendada riigi ja tema julgeolekuaparaadi võimu ja haaret. Samal ajal on riigid teinud strateegilise kasu nimel salakaubitsejatega vastastikku tulusat koostööd.

Meelemürkide ja sõja suhte üldpilt on suuresti lünklik: senini on meie käsutuses enamjaolt killud ja katked. Paljudes töödes käsitletakse seda suhet kui uut riigivälist nähtust, mis piirdub ebaseaduslike joovastitega, meie tähelepanu ent köidetakse Afganistani niinimetatud narkoterroristide ning Sierra Leone narkouimas ja AK-47-ga relvastatud lapssõduritega. Paarist viimasest aastakümnest kaugemast minevikust kiptakse üle libisema. Nii iseloomustatakse meelemürkidest ajendatud konflikte liiga sageli külma sõja järgse ilminguna ning nende näiline uudsus puhutakse suureks, kahandades seevõrra nende ajaloolist tähendust ja tähtsust.²

Sestap üritabki siinne raamat asja kohendada ning seada loo keskmesse ja esiplaanile korraga ajaloo ja terve hulga meelemürke. Tavapärane kitsas olevikufookus varjab märksa pikemat ja verisemat ajalugu, kus igati seaduslikud joovastid on etendanud mitmeski mõttes saatuslikumat rolli kui nende illegaalsed vasted, ja seda kõikvõimalikku tüüpi sõdades alates traditsioonilistest riikidevahelistest vastasseisudest kuni vähem harjumuspärase riigisiseste konfliktideni. Lõppude lõpuks kuulutati selliste uimastite nagu heroini ja kokaiini tarbimine meelevaldselt kuritegelikuks ju alles üsna hilises sõjaajaloos. Ja see omakorda andis sõjale endale palju tugevama kuritegeliku tooni: kujunesid sõjapealikud, salajased luureoperatsioonid, vastuhakud ja hämaras allilmas sehkendavad salakaubitsejad.

On kirjutatud arvutult teoseid sõjaajaloost ja tublisti vähem meelemürkide ajaloost, ent on jahmatav, kui vähe need kaht tüüpi ajalookirjutused põimuvad.³ Sõjaajaloo raamatutes joovasteid küll puhuti mainitakse, aga neile keskendutakse harva. Joovastiajaloo üllitistes uuritakse enamasti mõnd konkreetset meelemürki, kindlat kohta ja ajavahemikku. Need vähesed uurimused, mille analüüsi tuumaks on sõda, tükivad keskendumata konkreetsele sõjale või sõja tüübile, näiteks 19. sajandi keskpaiga oopiumisõdadele ning hilisematele mässudele ja mässutõrjele.⁴ Siinne raamat ühendab ajaloolised sõlmpunktid ning seob tähtsad uurimused kokku ja tugineb neile, et käsitleda meelemürkide ja sõja suhet läbi aja-, koha- ja psühhotroopsete ainete prisma senisest hõlmavamalt.

Sõja meelemürgid

„Joovastatud tapma” kätkeb rohkesti ajaloolist olustikku alates veinist ja sõjast antiikajal kuni kokaiini ja mässutõrjeni viimastel kümnenditel. Ent üksiti on mu ülevaade paratamatult valikuline. Maalin seda pilti laia joonega: piiritlen pöördehetked ja selgitan neid ning nende tausta, samuti meelemürkide ja sõja suhte mõõtmeid. Raamatus ei püüta hõlmata kõiki ajaloo sõdu ja joovasteid. Ehkki meelemürkide ja sõja suhe ulatub antiik- aega, muutus enamik kõige levinumaid joovasteid üleilmseks kaubaks alles 16. sajandil ja pärast seda – ajajärgul, mida ajaloolane David Courtwright nimetab psühhotroopseks revolutsiooniks.⁵ Võib vastu väita, et viimase ligikaudu viiesaja aasta jooksul on aina uute (ja võimsamate) meelemoonda- jate kasutuselevõtt, hulgitootmine ja üleilmne vohamine muutnud sõja üha joovastatumaks. Ja sõdade aegu on meelemürkide mõju olnud tihti ühevõrra tugev kodurindel ja lahingutandril.

Kui defineerida psühhotroopseid aineid lihtsalt kemikaalidena, mis mõju- tavad kasutaja kesknärvisüsteemi, siis ei ole need kindlasti sõja loomu- omane osa. Pigem on teatud joovastitel eriomadused, mis muudavad need sõjapidamisel iseäranis kasulikuks, olgu siis lahinguks valmistudes, seda pidades või sellest taastudes. Sõjapidamise soodustamise mõttes seisnevad joovastite tähtsaimad omadused nende psühhotroopses mõjus, võimes teki- tada sõltuvust, tootmise ja transportimise lihtsuses ning suures väärtuses ja kasulikkuses nende kaalu ja kogust arvestades.

Ent sõjaga seoses ei ole kõik meelemürgid võrdväärsed: mõni joovasti on sõja koostisosana mõjusam kui teine ning nende tähtsus on eri aegadel ja kohtades märkimisväärselt erinenud. Keskendun kuuele meelemürgile: alkohol, tubakas, kofeiin, oopium, amfetamiin ja kokaiin. Miks just need kuus? Eri aegadel ja eri moel on nimelt need määranud kõige tugevamini joovastite ja sõja suhet. Nende seas on vanu ja võrdlemisi uusi, leebid ja kangeid, lubatuid ja keelatud, looduslikke ja sünteetilisi. Ja ehkki kõik need on leidnud rakendust ka meditsiinis, on need kujunenud erakordselt menukaks ja tulusaks üleilmseks kaubaks meditsiinivälise kasutuse tõttu.

Raamatu kallal tööd alustades ei teadnud ma, millistele meelemürkidele keskenduda. Näiteks süvenesin kanepi ajalukku, sest eeldasin, et maailma enim tarvitatav keelatud joovasti peab moodustama selles loos tähtsa osa. Aga olgugi et kanepi ja sõja teed on taoti ristunud – Egiptusest naasnud

Napoleoni sõjamehed tutvustasid Prantsusmaale hašišit ja Ameerika sõdurid tõmbasid Vietnamis ohtrasti savu –, on sel siinses raamatus väiksem kaal kui muil joovasteil. Ja teadagi hakati 1960. aastate lõpul pidama kanepit lausa *sõjavastaseks* mõnuaineks. Samuti on huvitav märkida, et see ei ole etendanud sõjapidamise tähtsaimat rolli mitte meelemürgi, vaid kanepikiuna, millest valmistatakse laevatrosse. Meie loos pole kohta ka hallutsinogeenidel. Siberi sõdalased manustasid sajandeid tagasi lahingu eelõhtul psühhedeelse mõjuga seeni ja USA luure keskagenteer CIA kasutas külma sõja ajal teadvuse moondamise katsetes LSDd, ent siiski kujutavad need endast pigem nišši kui hulgi toodetavaid ning üleilmse leviku ja nõudlusega joovasteid. Samamoodi ei ole juttu *qat'i* (või *khat'i*) närimisest, sest erinevalt tõesti kogu planeedil levinud meelemürkidest, millel on nende kaante vahel keskne koht, piirdub somaali võitlejate ja piraatide seas ning sõjast laastatud Jeemenis menuka stimulandi kasutus peagu üksnes Aafrika Sarve ja Araabia poolsaare edelaosaga. Teiselt poolt ei kavandanud ma esialgu teha juttu kofeiinijookidest nagu tee, kohv ja kokakoola. Kindlasti ei tule meelemürkidele ja sõjale mõeldes esimese joovastina pähe kofeiin – mõnikord unustamegi, et tegu on joovastiga –, kuid asja süvitsi uurides jõudsin järeldusele, et pean selle loosse lõimima.

Peatükid on üles ehitatud kuue peamise meelemürgi ümber ja järjestatud selle põhjal, millal sai kõnealusel joovastist sõja lahutamatu osa. Nõnda algab me lugu alkoholiga, vanima üldtarvitatava meelemürgiga, mille kasutus ulatub paiksete põllumajanduslike ühiskondade tekkeage. Alkohol on olnud võimas sõjahõlbusti tuhandeid aastaid alates veinist vanas Kreekas ja Roomas kuni rummini kolonialistlikus Ameerikas ja viinani Vene revolutsiooni taganttõukajana. Nagu me näeme, on alkoholi selle paljudes tarvitamisvormides kasutatud kaua aega nii julgustusjoogina kui ka selleks, et katta maksude abil sõjakulusid. Kokkuvõttes on alkohol pikaajase pruukimise ja menukuse tõttu ülekaalukalt tähtsaim sõjajoovasti. Ent kahtlemata on see olnud kahetine õnnestaja: võtnud sõdureilt küll liigtundlikkuse, aga ka jõu, ning täitnud sõjakassat, kuid vihastanud maksumaksjaid.

Edasi läheme nikotiini juurde, mida manustatakse tubakana, mis muutus üleilmseks pärast Ameerika vallutamist. Nikotiin on üks kõige kergemini sõltuvust tekitav aine ja sõjaga on sel olnud iseäranis tugev sõltuvussuhe. Alates 17. sajandist olid sõdurid ideaalne vahend, mille abil levis

tubakasuitsetamine kogu Euroopas ja lõpuks üle maailma. Tubakas osutus eriti kasulikuks närvide rahustaja ning igavuse peletajana. Ja hiljem, konkreetsemalt siis, kui leiutati sigaretid, mida oli hõlbus suitsetada ja kaasas kanda, lisati tubakas sõdurite päevanormi hulka. Kui sõdurid naasid pärast sõda koju, olid nad väljakujunenud suitsetajad. Samal ajal maksustasid suurriigid tubaka, et rahastada oma aina kasvavat ja kallinevat sõjamasinat.

Seejärel uurime märksa leebemat joovastit kofeiini, mida tarbitakse enamasti kohvi ja teena. Tee- ja kohvijoomise üleilmastumine võistles tubakasuitsetamise üleilmse levikuga. Briti impeerium oli teeimpeerium ja kõige edukam relvastatud vastuhakk sellele algas Bostoni teejoomisega. Hiljem imbusid sõdurid kofeiinist läbi, silmatorkavaimalt Ameerika Ühendriikide kodusõjas, kui kohv oli sõdurite moonakoti väärtuslikem kraam, ning kahes maailmasõjas, kus kohv levis leebe stimulandina aina enam ja menukaks muutus lahustuv kohv.

Oopium on muistne joovasti, aga tutvust teeme sellega loo keskpäigas, sest suurtes sõdades saavutas see täieliku tähtsuse alles 19. sajandi oopiumisõdades, kui Suurbritannia sundis Hiinat hoidma oma väravaid oopiumiimpordile valla. Ja just selle imperialistliku võitluse tõttu sai oopiumist uimasti, mille seos sõjaga on kõige kuulsam. Hiina lüüasaamisele järgnenud kümnendeil ja sajandeil alates 20. sajandi alguse kaootilisest sõjapealike ajajärgust Hiinas kuni Vietnami sõjani külma sõja haripunktis ja hilisemate Afganistani sõdadeni oli oopium ühes oma derivaatidega tähtis sõjapidamise osa.

Amfetamiin astub meie loosse võrdlemisi hilja, sest lahinguväljale jõudis see õigupoolest alles Teises maailmasõjas. Kuna tollal tegeldi amfetamiini arendamisega ja sellega hakati kauplema, sai Teisest maailmasõjast esimene suur relvakonflikt, kus levisid laialt sünteetilised uimastid. Sõja industrialiseerimise haripunkti tähistasid tööstuslikult toodetud rammutabletid, mille abil toodeti võimekamaid, kiiremaid ja tõhusamaid sõdureid. Amfetamiin vähendas väsimust ja söögisu ning suurendas erksust. Teine maailmasõda oli kiirussõda alates Saksa välksõjast kuni Jaapani *kamikaze*'deni. Ka liitlasväed haarasid amfetamiini järele, et püsida ärkvel ja ergas, teadmata ja hoolimata suuremat terviseohtudest. Ja pärast ajaloo kõige hävitavamast sõda paisati Jaapanis tsiviilkasutusse tohutud amfetamiinivarud ning sellel oli kauane järelmõju.

Lõpuks kokaiin, mis on 20. sajandi viimastest kümnenditest tänini rohkem kui ükski teine meelemürk aina militaarsema uimastisõja sihtmärk. USA juhitud uimastisõda kujunes suurel määral kokaiinisõjaks, mille peamised lahinguväljad olid Ameerika maailmajao lähte- ja transiidiriigid. Järjest jõulisemas püüdes tõkestada kokaiini voolu põhja poole muutusid sõdurid politseinikeks, uue uimastisõja eesmärkide saavutamiseks võeti taas kasutusse vana külma sõja aegne varustus ja tehnoloogia ning Ühendriikide suuremahuline sõjaline väljaõpe ja abi Colombiale hägustasid uimastivastase võitluse ja mässutõrje piiri. Samal ajal tugevdasid ka narkokaupmehed oma võitlusvõimet: Colombias rahastati kokaiini abil poolsõjaväelisi üksusi ja Mehhiko salakaubitsejaid turvasid militaarrelvastust kasutavad erusõjaväelased. Rio de Janeirost kuni Rio Grande jõeni USA-Mehhiko piiril omandas kokaiinisõda mõned pärisõja tunnused ühes aina kasvavate kaotustega ja ilma lõpu väljavaateta.

Jälgides nende kuue eriti tähelepanuväärse sõjajoovasti kujunemislugu, põimime kokku midagi, mida pean meelemürkide ja sõja suhte tuum mõõtmeiks: sõda joovastite *mõju all* (joovastitarvitamine sõjaväelaste ja tsiviilelanike seas sõja ajal), sõda joovastite *abil* (joovastite kasutamine sõja rahastamiseks või vaenlase nõrgestamiseks), sõda joovastite *eest* (sõjapidamine joovastituru kindlustamiseks), sõda joovastite *vastu* (sõjaväe kasutamine joovastite tõrjumiseks või selleks, et diskrediteerida joovastitõrje kattevarjus rivaalitsevaid sõjavägesid) ja joovastid *pärast* sõda (üks või teine meelemürk kui võitja või kaotaja sõja mõjul). Kõnealused kuus joovastit erinevad selles mõttes suuresti. Nagu edaspidi näeme, on need mõtted aredate piiridega, ent võivad üksteist mõjutada ja kujundada ning tihti teevadki seda.

Sõda joovastite mõju all

Meeli moondavail aineil on olnud pikka aega kindel koht nii rindevõitlejate kui ka kodurinde töötajate vaibutamisel ja ergutamisel. Sõda on harukordselt vaevanõudev ja traumeeriv tegevus ning sõjaga seotud töökohtadel hõivatud inimesed haaravad sageli keemilise abi järele. Meelemürgid pakuvad keemilist tuge õige mitmel moel: sütitavad vaprust ning tugevdavad võitlusvaimu ja rühmakuuluvust, aga aitavad ka toime tulla igavuse, pinge ja kurnatusega. Pole siis ime, et ühe ajaloolase sõnul võib „kõikidest inimkonna kutsealadest

just sõduritöö soodustada kõige enam regulaarset joovastitarvitamist”.⁶ Kesknärvisüsteemi mõjutavate psühhotroopsete ainetega on kaua aega pärsitud ja ravitud sõjast räsitud närve.

Riigid on sõdurite joovastitarvitamist tihti sallinud, hõlbustanud ja koguni soosinud, ehkki sellega on kaasnenud märkimisväärsed riskid. Võtame näiteks alkoholi. Joomine aitab sõdureil valmistuda lahinguks, tähistada võitu ja tuimestada kaotusvalu, ent sellega liialdamine muudab nad eba-usaldusväärseks ja kohmakaks. See ilmnes piinlikul kombel keiserliku Venemaa kaotuses Vene-Jaapani sõjas, kus Vene väejuhid, sõdurid ja madrused olid tihemini purjus kui kained. Võitlejate alkoholipruukimise halbade mõjudest hoolimata on valitsused seda sageli võimaldanud, nagu kinnitab ka tõik, et väga kaua aega oli alkohol sõduri päevanormi osa – säärane komme säilis pikalt veel 20. sajandilgi.

Muid psühhotroopseid aineid, näiteks tubakat, on pruugitud aastasadu sõjatrauma leevendamiseks enne ja pärast lahingut ning selle kestel. „Hirm tekitab iha tubaka järele,” märkis Benjamin Rush [USA riigitegelane ja arst, Ameerika valgustusliikumise juhte (1746–1813) – *tlk*]. „Seetõttu kasutavad sõdurid ja madrused seda suuremas koguses kui teised inimklassid.”⁷ Pole siis ime, et tubakat on sageli peetud eriti tähtsaks vägede võitlusvaimu tugevdajaks. Nagu selgitas USA kindral John Pershing Esimese maailmasõja ajal: „Te küsite minult, mida me selle sõja võitmiseks vajame. Ma vastan, et ühevõrra tubakat ja kuule. Tubakas on sama asendamatu kui päevamoon; meil on tarvis seda viivitamata tuhandeid tonne.”⁸ Muid joovasteid, iseäranis stimulante nagu kofeiin ja amfetamiin, ei ole kasutatud üksnes võitlusvaimu kehtutamiseks, vaid ka selleks, et aidata sõdureil võidelda une ja roidumusega ning anda tarmu ja sitkust.

Sõda joovastite abil

Juba mõnda aega on poliitilisi ringkondi hirmsasti ahastama pannud uimastiraha eest tegutsevad mässajad ja terroristid ning ka narkokaupmehed, kes rahastavad uimastitulu eest oma eraarmeesid. Mure on muidugi mõistetav, ent ülearu lihtsustav ja politiseeritud. See avaldub mõistete „narkogeriljad” ja „narkoterroristid” laialdases levitamises, et toetada terrorismi- ja mässutõrje kampaaniaid, samal ajal kui tülgestavate, aga poliitiliselt kasulike liitlaste narkosidemetele vaadatakse läbi sõrmede – Ühendriigid on tuginenud

säherdustele jõududele eri aegadel näiteks Kagu-Aasias, Kesk-Ameerikas ja Afganistanis.

Õigupoolest on meelemürkidel sõja rahastamisallikana pikk ajalugu ja eriti märkimisväärset rolli on seejuures etendanud seaduslikud joovastid. Üks mässuline kooslus, mis sõltus iseäranis tugevasti joovastitulust, oli George Washingtoni Kontinentaalarmee 18. sajandi lõpul. Tubakaraha eest tasuti sõduritele, hangiti sõjavarustust ja maksti tagasi sõjalaene.

Kummatigi ilmneb ajalooallikaist, et sagemini on pidanud joovastirahast sõda finantseerima pigem riigid kui mässulised. Aastasadu tuginesid suurriigid oma sõdu rahastades säärase meelemürkide nagu tubaka ja alkoholi maksustamisele. 18.–19. sajandil suutsid Euroopa rivaalitsevad impeeriumid, teiste seas Prantsusmaa ja Inglismaa, luua oma tohutu sõjamasina ja seda käigus hoida tänu ränkadele maksudele, mis kehtestati väga nõutavatele kaupadele, sealhulgas tee, alkoholile ja tubakale. Nagu olevat teravmeelitsenud Napoleon III: „See pahe [tubakasuitsetamine] toob maksudena sisse sada miljonit franki aastas. Keelan selle [maksustamise] kõhklemata otsemaid – kohe, kui te oskate nimetada mulle mõne vooruse, mis on sama tulus.”⁹ Suurbritannias andis sõda käepärase õigustuse kehtestada alkoholile uued maksud, nende sissenõudmine omakorda tekitas aina tõhusama maksuametkonna, mis andis riigile võimaluse koguda veel rohkem makse, mille abil tasuda üha kulukamate sõjaliste ettevõtmiste eest. „Sõda ja riigikaitse olid avalikud hüved, mida valitsejad kasutasid maksustamise õigustamiseks,” selgitab Margaret Levi oma klassikalises teoses „Valitsemine ja tuluallikad” („Of Rule and Revenue”).¹⁰ Ja 18.–19. sajandi Suurbritannias ei olnud ükski maks tähtsam alkoholiaktsiisist, mis aitas muuta selle riigi juhtivaks sõjaliseks jõuks maailmas.

Sõda joovastite eest

Myanmarist Mehhiko ja Colombiani on narkokaupmehed kujundanud endale sõjalise jõu, et vägivaldla toel kaitsta ja laiendada oma osa uimastiturul. Rivaalitsevate kaubitsejate sõda reviiiri pärast on viimastel aastatel nõudnud eriti ränka lõivu Mehhikos, kus surmade arv ületab enamiku kodusõdade kaotusi. Ent sõjalist jõudu kasutati uimastituru kindlustamiseks juba hiljemalt 19. sajandi oopiumisõdades. Peamine muutus seisneb selles, et vägivaldne võitlus uimastituru eest ei ole enam riigi toetatud

ettevõtmine – mille haripunktiks oli Hiina oopiumituru avamine Briti kahuritorude abil –, vaid seal toimetavad enamasti riigivälised tegelased.

Võib-olla peaks praeguste narkojõukude lahinguid käsitlema kuritegeliku kaubandussõja vormina, mille on teinud võimalikuks joovastite kriminaliseerimine ning sõjavarustuse ja sõjalise väljaõppe saanud võitlejate hõlbus kättesaadavus. Traditsioonilised julgeoleku-uurijad ja ka paljud õigusteadlased küllap muigavad, kui seda tüüpi organiseeritud vägivalda nimetatakse sõjaks. Ent neis konfliktides hukkunute arvu ja kõige võimsamate tegutsejate küllusliku relvastuse tõttu tasub meil ehk tavapärase sõja definitsioon ümber sõnastada.¹¹

Tuleb toonitada, et sõda joovastite eest võib olla tihedalt seotud sõjaga joovastite vastu ning sellest ka hoogu saada. Näiteks Mehhiko puhul on selge, et valitsuse strateegia raiuda suurteil narkokaubitsejate organisatsioonidel pea maha on tahtmatult õhutanud rivaalitsevate jõukude omavahelisi lahinguid. Kui üks organisatsioon joovastivastases sõjas kõrvaldatakse või kaotab jõudu, sekkuvad teised organisatsioonid agressiivselt sõtta joovastite eest, võideldes ägedalt tühjaks jäänud territooriumi pärast – iseäranis nende piiripunktide ja koridoride pärast, kustkaudu veetakse uimasteid Ühendriikidesse. Nood verised kokkupõrked tähendavad üksiti sõda joovastite abil, sest neid rahastatakse narkotulust.

Veel üks vastastikmõju ilming on tõik, et narkokaupmehed võivad algatada sõja joovastite eest kaitsereaktsioonina sõjale joovastite vastu, tappes selle käigus kohtunikke, politseinikke ja poliitikuid. Enamiku narkokaupmeeste tavapraktika on riiki vältida, selmet temaga vastasseisu asuda – lõppude lõpuks mõjub üleaarune vägivald ärile halvasti, sest tõmbab tarbetut tähelepanu –, aga erandjuhtumel on riigile kuulutatud koguni täiemõõduline sõda. Kuulsaim näide on Pablo Escobar ning tema Medellíni kokaiinikartell 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate algul. Ent nagu kinnitavad oopiumisõjad, ei ole nähtus, kus joovastivastasele sõjale reageeritakse sõjaga joovastite eest, sugugi uus.

Sõda joovastite vastu

Uimastitele sõja kuulutamine muutus 1970. aastate alguse metafoorist ja poliitloosungist 1980. aastate tegelikkuseks. See avaldus silmatorkaval moel sõjaliste vahendite ja strateegiate ning sõjaväelise personali sagenenud

kasutamises uimastivastastel missioonidel, iseäranis USA-s ja Ladina-Ameerikas. Uimastivastase võitluse sõjaväestamise huvides leevendati Ühendriikides näiteks seadust, mis keelas sõjaväe sekkumise riigisisese õiguskorra tagamiseks, ja paljudes Ameerika riikides hakati toetama sõjaväe kasutamist uimastivastase võitluse rindejoonel. Uimastivastane sõda andis Ühendriikidele ka ettekäände korraldada invasioon Panamasse. Üldisemalt võttes soodustas ja kinnitas uimastisõda külma sõja järgset muutust riikliku julgeoleku küsimustes: fookus nihkus tavapäraselt sõjalistelt ohtudelt niinimetatud uutele rahvusvahelistele ohtudele. Kuritegevusvastase võitluse ja sõjalise tegevuse vahe muutus aina ebamäärasemaks ning selle mõjul teiseses sõjapidamise enda olemus.

Ent kuigi joovastivastane sõda on suuremalt jaolt hiljutine nähtus, on sel tähelepanuväärseid ajaloolisi eelkäijaid. Nende tihti unustatud juhtumite hulka kuulub näiteks rummitootmiseks vajaliku melassi salakaubanduse lämmatamine Briti relvajõudude toel Uus-Inglismaa asumaades, kus see kutsus esile sedavõrd ägeda reaktsiooni, et aitas läita Ameerika iseseisvussõja leeki. Briti kuningliku mereväe ristsõda salakaubitsejate vastu ei nimetatud joovastivastaseks sõjaks, aga kahtlemata oli tegu sõjaväelise ettevõtmisega. Kuninglik merevägi saadeti smugeldajate vastu seepärast, et tolliametnikud olid korrumppeerunud ja ebausaldatavad. Salakaubitsejate vastupanu üksnes ei trotsinud impeeriumi võimu, vaid põhjustas relvastatud revolutsiooni ja kujutas endast riigile märksa suuremat ohtu kui ükski tänapäevane uimastiorganisatsioon.

Viimaks olgu märgitud, et joovastivastane sõda – isegi kui see pole kuigi tõhus uimastite kõrvaldamisel – võib olla tõhus vahend muude strateegiliste sihtide saavutamisel, sealhulgas vastaste ründamisel ja õnestamisel. See oli ilmne külma sõja päevil, kui USA süüdistas Hiinat ja Castro Kuubat, et need ujutavad Ühendriigid uimastitega üle, ehkki tegelikult oli Hiina rahvusvahelisest narkokaubandusest suuresti eemale tõmbunud ning keelatud äris tegutsenud kuubalased olid peamiselt antikommunistidest pagulased Miami ja mujal. Ja kui külm sõda jõudis lõpule ning USA Kongress ja Ameerika avalikkus ei kippunud enam kommunismivastaseid mässutõrjekampaaniaid toetama, pakkus uimastivastane võitlus Washingtoni strateegidele käepärase alternatiivse rahastamiskanali, mille abil toetada sõjaliselt Colombia valitsust sõjas vasakpoolsete geriljadega.

Joovastid pärast sõda

Väga tihti vaadatakse mööda tõigast, et mitte üksnes meelemürgid pole mõjutanud sõjapidamist, vaid sõda on mõjutanud meelemürkide kasutamist ka sügaval rahuajal. Täpsemalt öeldes on sõda kujundanud põhjalikult sõjajärgset joovastite tootmist, õiguskorraldust ja tarvitamist. Teatud joovasti kasutamine võib sõja tagajärjel järsult kasvada. Näiteks avaldus see päevselgelt pärast oopiumisõdu, kui brittide võit lubas veelgi suurendada India oopiumi eksporti Hiinasse ja Hiinast endast sai lõpuks suur oopiumitootja. Sealt jõudis asi aga kiiresti Hiina revolutsioonini, kus kommunistide võit andis Hiina oopiumiturule surmahoobi. Seejärel suruti oopiumi tootmine ja smugeldamine üle piiri lõunasse Laosesse, Taisse ja Myanmari, mida hakati nimetama kuldseks kolmnurgaks.

Sõda võib panna vohama ka naasvate sõdurite joovastitarvitamise. Näiteks harjusid Teises maailmasõjas mõlema poole võitlejad amfetamiini pruukima ning see uimasti jäi kättesaadavaks ka rahuajal. Iseäranis Jaapan koges sõjajärgset amfetamiiniepideemiat – esimest uimastiepideemiat maa ajaloos. Paljud sõdurid ja tehasetöölised, kes olid sõjaajal selle uimasti lõksu langenud, tarvitasid seda edasi ka pärast sõda.

Teatud joovastite populaarsus võib sõja tagajärjel kasvada või kahaneda. Näiteks kutsus Briti impeeriumist lahkulöömine uue Ameerika riigi rahva seas esile joomisharjumuse muutuse. 18. sajandi hakul sai viskist rummi asemel Ameerika populaarseim piiritusjook. Viskijoomist hakati pidama patriootlikumaks, sest selles nähti võimalust ise hakkama saada ja elada iseseisvana. Seevastu rumm seostus välismaalastest sõltumise ja brittidega. Samamoodi oli Ameerika revolutsiooni kahjukannatajaks tee, mis asendati kohviga – eelistatud kofeiinijoogiga äsja iseseisvunud rahva seas, kes nägi teejoomise taga Briti võimu. Kohvi populaarsus kasvas järsult jälle kodusõja ning kahe maailmasõja mõjul. Tänu Teisele maailmasõjale muudeti kohvipaus Ameerika tehastes tööpäeva ametlikuks osaks, sest kaitsetööstuses oli sellest kujunenud argiritiin. Pärast sõda juurdus ka komme juua lahustuvat kohvi, mida oli esmalt populariseeritud lahinguväljal.

Eriti ilmekas näide, kuidas uimasti võib sõja tõttu koha kaotada, on kokaiin. Teine maailmasõda oma järelmõjudega tegi seaduslikule kokaiinile lõpu. USA okupatsioon pühkis minema 1920.–1930. aastatel loodud kokaiinitööstuse Jaapanis ja Ühendriigid juurisid välja ka kokakasvatamise

Jaaval, mille Jaapan oli sõja ajal vallutanud. Üldisemalt tähendas USA sõjajärgne hegemoonia ka USA uimastivastase strateegia hegemooniat ning sellega kaasnes kokaiini üleilmne kriminaliseerimine. Ent seadusliku kokaiini kaotus oli ebaseadusliku kokaiini võit: see aine ilmus aastaid hiljem taas välja kui tohutult tulus keelatud joovasti, mida levitasid ravimikompaniide asemel pigem kuritegelikud organisatsioonid.

Samuti kehtib igivana seaduspära, et sõdade aegu tutvustatakse vallutatud maadele täiesti uusi meelemürke. Sissetungijad on ikka toonud kaasa omaenda joovastisooikud. Rooma riigi laienemine hõlmas veinijoomise levimist, sellal kui õllejoomist hakati seostama allutamata germaani hõimudega. Rooma riigi hukk omakorda muutis alkoholieelistusi, kui õlle tähtsus kasvas ja vein taandus – jäädes küll paikkonniti juurdunuks – ning aina laiemalt tarvitati mõdu ja õlut. Samamoodi jõudsid Ameerika vallutamisega uutesse piirkondadesse destilleeritud piiritusjoogid, millel oli mõnigi kord põlisrahvastele hävitav mõju. Siiski pole joovastite levik alati ühesuunaline: vallutajad võivad võtta kasutusele ka kohaliku meelemürgi, nagu juhtus eurooplastega (ja viimaks kogu maailmaga), kui võeti omaks põlisameeriklaste komme suitsetada tubakat. Teiselt poolt võivad anastajad ise kohalikust joovastist ära öelda, aga kasutada seda allutatud rahva vaigistamiseks, nagu juhtus kokaga vallutusjärgses Peruus, kus Hispaania valitsejad hakkasid selle laialdast tarvitamist soodustama, kui taipasid, et nii saavad nad sundida kohalikke põldudel ja kaevandustes pikemalt ja rängemalt töötama.

Lubage mul teha viimane märkus, enne kui asume meelemürkide ja sõdade üksikasjalikuma loo juurde. Selle raamatu ainevald nõuab äärmist ettevaatlikkust. Kui võtta sõjaajaloo parema mõistmise huvides teemaks meelemürgid, tekib vältimatult oht mürgitada kogu lugu. Tooreimal kujul võidakse nõnda taandada kõik räpakalt väitele, et sõdade taga on alati üksnes joovastid, joovastid ja veel kord joovastid. On ülimalt lihtne ja ahvatlev süüdistada veristes konfliktides meelemürke – see peegeldub sääraste sõnade nagu „narkoterroristid” ja „narkogeriljad” levitamises –, tõmmates tähelepanu ära teistelt põhjustelt ja taustategureilt. USA rahvusliku vintpüssiliidu juht Oliver North läks koguni nii kaugele, et süüdistas joovasteid koolitulistamistes: pärast üht järjekordset tulistamishullust teatas ta, et paljudel juhtudel on tulistajaid tagant kihutanud mõni joovasti ja et sageli

on poisid veetnud suurema osa oma elust tuntud stimulandi Ritalini „laksu all”.¹² Säherdune tõeväänamine, liialdamine ja lihtsustamine ei mahu minu mõttesse, kui ma toon esile meelemürkide rolli sõdade õhutamisel. Selle asemel et vaidlustada või tõrjuda teiste uurimusi, on minu tagasihoidlik eesmärk hoopis lõimida ja valgustada tihti tähelepanuta jäetud ja väärsti mõistetud psühhotroopset tahku sõjaajaloos.